

Jún, 2000

Osobné stanovisko k Návrhu zásad štátnej vednej a technickej politiky a k Návrhu nového modelu financovania vedy a techniky v SR

Ladislav Kováč

Obidva návrhy sa jednoznačne a konzistentne vracajú k chápaniu vedy a techniky a k modelu ich organizácie a financovania z čias komunistického režimu. Ich odvolávanie sa na „nový prístup k vede a technike v Európskej únii“, ktorý vraj preberajú, je preto smiešne. Moje doporučenia pre vedenie univerzity sú dva:

(1) Odmietnuť oba návrhy ako celok a nepodieľať sa na ich nepodstatnom vylepšovaní.

(2) Zriadiť pri UK komisiu, ktorá by za pomoci expertných skupín z jednotlivých fakúlt a katedrií vypracovala novú nezávislú koncepciu a predložila ju na diskusiu a prípadnú modifikáciu iným vysokým školám. Takto vylepšený návrh by bol vystavený verejnej diskusii v masovokomunikačných prostriedkoch a potom podaný ako spoločný návrh vysokých škôl ministerstvu školstva a vláde. Komisia by mala vychádzať z týchto princípov:

(a) Z vecného rozboru zlyhania komunistického chápania a modelu. Doloženého konkrétnymi číselnými údajmi: koľko peňazí sa na vedu a techniku vynaložilo, aký extenzívny bol rozsah “vedecko-technickej základne”, aký bol publikačný ohlas slovenských prác, aké technické inovácie boli výsledkom domáceho výskumu, aký rozsiahly bol byrokratický aparát vedy a koľko prostriedkov bol vyložené iba na jeho zbytočnú existenciu. Súčasťou by malo byť upozornenie, že desať rokov po páde komunizmu pretrváva u nás nezmenený sovietsky systém chápania a organizovania vedy, ktorého paradigmatickým vyjadrením je pretrvávanie akadémie vied v starej podobe.

(b) Z presného popisu toho, ako je organizovaná veda v štátoch Európskej únie veľkosťou a ekonomickým potenciálom zrovnateľných so SR. S jednoznačným záverom: Nemáme čo vymýšľať, nemáme na to prostriedky a najmä tiež nemáme pre to kompetentných odborníkov; treba nám prebrať osvedčené vzory.

(c) Z analýzy transformácie postkomunistickej vedy v štátoch, kde sa uskutočnili najradikálnejšie reformy a ktorých pozitívne výsledky dnes už zreteľne vidieť: v bývalej NDR a v pobaltských krajinách. Využiť ich skúsenosti.

Základné chyby oboch predložených návrhov sú nasledovné:

(1) Spočívajú na nepochopení zásad liberálnej demokracie. Absentuje elementárny poznatok, že decentralizovaná demokratická spoločnosť má samoorganizujúce mechanizmy a že slobodne konajúci jedinci, ktorí sledujú najmä vlastný záujem, prispievajú k celospoločenským

záujmom oveľa účinnejšie, než rozmanité centralizované inštitúcie. Centralizované inštitúcie sú vystavené negatívnej selekcii, ktorej hlavným výsledkom je vytvorenie rozbujnenej byrokracie, sebazáchovne sledujúcej jedinú: opodstatnenie svojej zbytočnej existencie. Je neuveriteľné, že sa desať rokov po krachu „vedeckého riadenia“ spoločnosti predkladajú spoločnosti návrhy, znovu postavené na predstave centrálného riadenia.

(2) V návrhoch sa udržuje nezmyselné oddelenie základného vedeckého výskumu od výučby vrcholných špecialistov, aké bolo vnútené vysokému školstvu za komunizmu.

(3) Návrhy pokračujú v zavádzaní politikov, známom z komunistických čias, demagogickými tvrdeniami o tom, ako veda a výskum môžu podstatne vylepšiť našu ekonomiku. V situácii, v akej je naša ekonomika, niet iného východiska z biedy než je reštrukturalizácia ekonomiky pomocou obrovských kapitálových investícií. K ich efektívnemu použitiu potrebujeme odborníkov vzdelaných na úrovni súčasného sveta, schopných rozumieť trendom vo svete a využívať predovšetkým skúsenosti vedy a techniky bohatých krajín. V najbližšom desaťročí by prioritou priorít malo byť vysokoškolské vzdelávanie a jeho záujmom by mali byť podriadené iné inštitúcie „vedecko-technickej základne“. (Údaj, že výdavky na vedu a techniku vzrastú z dnešných 0,86% HDP na 2% HDP v roku 2005 patrí medzi staronový žáner pokleslej parapolitickej fantastiky.)

(4) Tejto úrovni myslenia odpovedá aj úroveň prezentácie materiálu. Všeobecné reči bez vecného obsahu; redundancia textu; používanie skratky „a pod.“ tam, kde chýbajú nápady. Doporučujem, aby katedra logiky bola požiadaná o ich formálnu logickú analýzu a jej výsledky dané na verejnú známosť ako varovanie pred týmto spôsobom koncipovania textov pre vládne rozhodnutia a tiež zaslané autorom pôvodných návrhov na prípadné poučenie.

(4) Koncepcia štátnych programov výskumu a vývoja, na ktorej si oba návrhy vari najviac zakladajú a ktoré by sa vraj mali stať prioritou vládnej podpory, priam vzorovo kopíruje skompromitovaný systém „štátneho plánu výskumu“ z čias komunizmu. Tí, ktorí v tých časoch ako-tak predstierali, že robia vedecký výskum, dnes dostatočne zostarli na to, aby už teraz len zaberali kožené kreslá v obrovských centrálnych inštitúciách a cucali si z prsta, alebo vyberali z popularizačnej zahraničnej literatúry, čo treba vnútiť ako výskumné projekty mladým invenčným bádateľom. Navrhované inštitúcie permanentných akreditácií a certifikácií sú predurčené k tomu, aby klientelizmus, mafiánstvo a solidarita priemerných a neschopných bujneli aj v našej vede ešte viac, než doteraz. Idea „štátnych objednávok výskumu a vývoja“ je mičurinským hybridom komunistického a pseudokapitalistického myslenia.

(5) Hoci sa v materiáloch opakovane zdôrazňuje zásada vytvorenia konkurenčného prostredia, požiadavka vyberať k financovaniu návrhy na výskum, predkladaných jednotlivcami a inštitúciami tak, aby sa vylúčili duplicity, či priam pluralita riešení toho istého zamerania, je v protiklade s touto zásadou. Je vzorovou ukážkou komunistických predstáv o vedeckom riadení.

(6) Aj keď sú v materiáloch všeobecné zmienky o zástupcoch všemožných organizácií, ktoré na príprave textu participovali, text ostáva anonymný. Tak tomu bolo aj v starých časoch: zodpovední boli všetci a teda nik. Treba kategoricky žiadať, aby boli zverejnené mená všetkých expertov, ale aj úradníkov ministerstva školstva, ktorí sa k textu návrhov hlásia a aby aj v budúcnosti boli predkladané iba materiály, v ktorých sú uvedené mená zodpovedných za text. Skrývanie sa za meno ministra ako predkateľa návrhu nesmie postačovať. Ak minister nesie politickú zodpovednosť, koncipienti textov nesú zodpovednosť profesionálnu, ale aj mravnú.

Svoje osobné návrhy na predstavu novej organizácie a financovania našej vedy som sformuloval už v roku 1990 a predložil na verejnú diskusiu ich uverejnením v dennej tlači i v knihe o učiteľskom povolání. Pôvodný písomný text je prílohou k tomuto Stanovisku. Nevidím ani dnes, čo by na ňom bolo treba meniť, ak si odmyslíme tú časť, ktorá sa týkala usporiadania v celom, vtedy ešte existujúcom, Československu. Chcel by som len položiť ešte väčší akcent na niektoré z vtedy sformulovaných zásad, s prihliadnutím k vývoju v poslednom desaťročí:

(1) Plynie zo samotnej povahy vedy, a jej prudký rozvoj v poslednom desaťročí to ešte názornejšie potvrdil, že výsledky vedeckého bádania, a tým aj jeho budúceho zamerania, sa nedajú predvídať. Pritom sú tieto výsledky určené schopnosťami a nápadmi a za nimi stojacou silnou motiváciou konkrétnych osobností, ktoré sú priamymi subjektami vedeckého bádania. Preto je akékoľvek centrálné plánovanie vedeckého bádania vylúčené. To implikuje grantový systém ako jediný, ktorý v krajine našich možností a rozmerov môže rozumne financovať základnú vedu. V našich pomeroch musí základná veda v plnom rozsahu byť spojená s výučbou mladých ľudí. Aby grantový systém bol racionálnym, musia byť do neho zabudované účinné selekčné mechanizmy:

(a) Posudzovanie grantových návrhov musí u starších pracovníkov vychádzať z úspešnosti ich doterajšej činnosti. To je možné iba za účasti zahraničných posudzovateľov. Grantový systém by však mal favorizovať mladých adeptov vedy. U nich musí byť rozhodujúcim kritériom úspešnosť behom ich vedeckej prípravy, ktorá musí nevyhnutne zahrňovať aj dlhodobjší pobyt na vedeckých pracoviskách v zahraničí. Vyjadrenie ich školiteľov musí byť v začiatkoch vedeckej kariéry rozhodujúce aj pre udeľovanie grantov.

(b) Veľkosť prostriedkov poskytovaných na grantový návrh musí byť rádovo väčšia ako doteraz. Treba ho spojiť s veľmi efektívnym selekčným mechanizmom: podstatná časť platu vedeckého pracovníka by mala byť krytá z grantovej úlohy. To sa týka aj vysokoškolských učiteľov: pre tých z nich, ktorí sa venujú predovšetkým pedagogike a didaktike svojho vedného odboru, by mala byť zavedená možnosť žiadať o grantovú podporu pre projekty takéhoto zamerania.

(c) Grantové agentúry musia byť diverzifikované a pluralitné. (Čím ale vôbec nie sú navrhovaná Agentúra pre medzinárodnú vedecko-technickú spoluprácu ani Inovačný fond: o

tom, čo je významné, by v nich rozhodovali byrokrati, nie samotní bádatelia.) Z tohto dôvodu považujem predstavu o existencii monopolnej všemohúcej Agentúry pre podporu vedy a techniky SR za absurdnú. Rozhodnutia o grantoch musia byť pod verejnou kontrolou, preto by všetky mali byť prístupné, s uvedením konkrétnych súm a so zdôvodnením, na Internete. Zverejnenie financovania nevyžaduje nijaký byrokratický aparát. (Naopak, návrh na zriadenie Celoštátneho informačného systému výskumného a vývojového potenciálu SR, ktorý nemá vo svete obdoby, je iba návrhom na polozenie základov pre zbytočnú byrokratickú hydru a pre zaťažovanie vedeckých pracovníkov vypracovávaním formálnych správ a vymýšľaním tvrdení, uspokojujúcich byrokratov.)

(2) Od vedy treba zásadne oddeliť sledovateľský výskum, aplikovaný výskum, technovedu a techniku. Držím sa svojho pôvodného návrhu, že by táto časť mala byť aj organizačne oddelená od ministerstva školstva a vedy a patriť do kompetencie ministerstva pre techniku. Toto by malo v rozumnej miere financovať predovšetkým sledovateľský výskum, ktorý by ale sám bol v tesnom spojení s vysokými školami a prevážne na nich aj lokalizovaný, a ktorého poslaním by malo byť preberať tie trendy a nové metódy vedy, aké sa dajú pozorovať vo svete a aké treba presadzovať u nás. Po ukončení privatizácie nášho hospodárstva nevidím dôvody, prečo by v podstate celý aplikovaný výskum a technické inovácie nemali byť v kompetencii súkromných firiem. Nechápem, čo by s tým mal mať spoločné demokratický štát, okrem toho, že stanovuje pravidlá hry a dbá na ich striktné dodržovanie.

(3) Svoju pôvodnú predstavu o transformácii akadémie vied z inštitúcie sovietskeho pôvodu a povahy spresňujem: Desaťročný vývoj ukázal, že by akadémia vied mala byť ako inštitúcia celkom zrušená. Keby sa bola uskutočnila transformácia podľa mojich pôvodných predstáv, nebola by na Slovensku vyrástla hromada nových vysokých škôl, pseudouniverzít s učiteľským zborom polosnilých, nekvalifikovaných alebo rýchlokvasených učiteľov. Tomu by sa bolo celkom prirodzene zabránilo a nesporný duchovný potenciál pracovníkov SAV by bol býval využitý, keby sa akadémia vied bola transformovala na jednu alebo viacero vysokých škôl. Problém priestorovej decentralizácie vysokoškolskej výučby by sa bol dal vyriešiť, keby si kvalitné vysoké školy boli vytvárali filiálky v krajských mestách a tým aj zaistili a ustrážili úroveň týchto dislokovaných vzdelávacích inštitúcií. Existencia základného vedeckého bádania, oddeleného od výučby, je nielen luxusom pre malú a chudobnú krajinu, ale je vo svojej podstate nezmyselná. (Ukážkou je mimo iné Prognostický ústav SAV, ktorý sa vraj podieľal na analyzovaných návrhoch vypracovaním "Prehľadu o formách podpory výskumu a vývoja vo vybraných krajinách EÚ a SVE". Buď ho vypracoval zle, alebo sa ku údajom vedeckého ústavu SAV neprihliadalo - k čomu potom taký ústav je? Mimochodom, ktoré iné krajiny majú štátom platený samostatný "vedecký" ústav pre robenie prognóz?)

(4) Povedľa dominantného grantového systému financovania vedy podstatne menší podiel inštitucionálneho financovania by bolo treba rozdeľovať podľa jednoduchého kritéria:

podľa počtu študentov a doktorantov, o ktorých sa stará príslušná inštitúcia. (Na rozdiel od analyzovaného návrhu, podľa ktorého inštitucionálne financovanie organizácie "sa bude realizovať ako hodnotenie výskumného zámeru organizácie" - čo to vôbec je, tento zámer?) Vedľa využívania grantových peňazí pre zvýšenie mzdy nasledovné opatrenie by pomerne rýchlo vyriešilo škandalózný a ináč ťažko riešiteľný stav, pri ktorom je plat vysokoškolského profesora temer na úrovni priemerného platu a platy menej kvalifikovaných učiteľov už pomaly pod touto úrovňou: Aj katedry by dostávali objem finančných prostriedkov podľa počtu študentov a bolo by v kompetencii vedúceho katedry, či z daného fixného platu bude udržiavaný veľký počet učiteľov na minimálnej mzde alebo sa početný stav zníži a nezmenený mzdový fond katedry bude k dispozícii menšiemu počtu výkonnejšieho učiteľského - a zároveň bádateľského - zboru.

Príloha:

AKO ORGANIZOVAŤ VEDU V NOVOM ČESKOSLOVENSKU? (Úvahy ministra školstva SR, 1990)

1. Treba vytvoriť republikové ministerstvá školstva a vedy. Ony by jednotne riadili vedu na vysokých školách a v ústavoch republikových akadémií vied.

Zdôvodnenie: Riadenie vedy na vysokých školách a v akadémiách vied z jedného centra je jedinou metódou, ako odstrániť umelú priepasť medzi vedeckým výskumom na školách a akadémiách a ako dosiahnuť, aby sa na výchove vysokoškolsky vzdelaných odborníkov podieľali všetci naši najvýznamnejší vedci.

Realizácia: Od terajšieho ministerstva školstva, mládeže a telesnej výchovy by sa v každej z oboch republík oddelilo riadenie záležitostí mládeže a telesnej kultúry (zriadením samostatného centrálného orgánu). Zvyšok ministerstva školstva, zodpovedný za riadenie základného, stredného a vysokého školstva, by sa rozšíril o orgán pre riadenie vedy, vytvorený z príslušných zložiek riadenia vedy z akadémie vied, plánovacej komisie a federálnej komisie pre vedecko-technický a investičný rozvoj.

Poznámka: Pôvodný návrh, na ktorom sa zhodli vedeckí pracovníci z Čiech a zo Slovenska na stretnutí vo februári 1990 v Smoleniciach, predpokladal zriadenie federálneho ministerstva pre vysoké školy a vedu. Tento návrh sa i teraz javí, z hľadiska jednotných záujmov československého vysokého školstva a vedy, ako výhodnejší, ale vzhľadom na trendy vnútropolitického vývoja nebol by asi uskutočniteľný. Preto je návrh 1. rozšírený o návrh 2.

2. Na koordináciu školstva a vedy medzi republikami treba zriadiť pri federálnej vláde Federálny výbor pre školstvo a vedu.

3. Treba zrušiť Československú akadémiu vied a Slovenskú akadémiu vied ako učennú spoločnosť. Termínom Slovenská akadémia vied by sa označovalo formálne združenie mimovysokoškolských výskumných pracovísk základného výskumu v Slovenskej republike. Analogický význam by mala Česká akadémia vied v Českej republike.

Zdôvodnenie: Akadémie vied boli u nás budované podľa ruského vzoru, ktorý sa dnes už aj v ZSSR javí ako obsoletný a nevyhovujúci. Členstvo v akadémiách ako

učených spoločnostiach bolo určované do takej miery politickými kritériami, že nakoniec došlo k jeho úplnej diskreditácii a zrušenie akadémií ako učených spoločností sa javí jediným racionálnym riešením. Mali by sa vytvoriť nové učené spoločnosti, nadväzujúce na domáce tradície (napr. Česká spoločnosť nauk, Slovenská akadémia vied a umení a pod.). Obidve formálne združenia mimovysokoškolských vedeckých ústavov by mohla v zahraničí reprezentovať strešná Československá akadémia vied.

4. Z republikových rozpočtov treba financovať vedu prostredníctvom Fondu pre vedu, zriadeného pri ministerstve školstva a vedy. Aplikovaný výskum, vedecko-technický rozvoj, transfér technických inovácií zo zahraničia a pod. treba financovať z republikových rozpočtov prostredníctvom Fondu pre techniku, zriadeného pri ministerstve hospodárstva.

Zdôvodnenie: Financovanie vedeckého bádania a aplikovaného výskumu, vzhľadom na ich rozdielny charakter a funkcie, treba inštitucionálne oddeliť. Je to o to dôležitejšie, že u nás v minulosti miešanie vedy a techniky (z demagógie alebo ignorantstva) spôsobilo veľké škody ako vede, tak technickému pokroku a ekonomike.

Keďže hlavným zdrojom financovania vedy a technického rozvoja má byť rozpočet republiky, termín fond nie je celkom adekvátny. Tento termín je navrhovaný preto, aby bolo zrejmé, že do fondu budú prispievať aj iné organizácie - súkromné nadácie domáce a zahraničné atď.

Poznámka: Pôvodná úvaha československých odborníkov zo stretnutia v Smoleniciach predpokladala existenciu republikových fondov, ale aj silného federálneho fondu, financovaného z federálneho rozpočtu. Ako bolo uvedené vyššie, vnútropolitický vývoj nehovorí v prospech silného federálneho fondu. Jednako:

5. Na financovanie náročných vedeckých a technických projektov treba vytvoriť pri federálnom výbore pre školstvo a vedu Federálny fond pre vedu a pri Federálnom ministerstve hospodárstva Federálny fond pre techniku.

6. Rozdeľovanie prostriedkov z fondov pre vedu treba zveriť výlučne do kompetencií vedeckých grémií, bez možnosti zásahov zo strany politických orgánov. Pri fondoch pre techniku treba vytvoriť predpoklady pre racionálnu koordináciu záujmov politiky, ekonomiky a realistického posúdenia odborníkmi.

7. Podstatnú časť vedeckého bádania treba financovať systémom grantov, podstatnú časť aplikovaného výskumu a vedecko-technického rozvoja formou projektov. Prostriedky pre granty by plynuli z republikových a federálnych fondov pre vedu, pre projekty z republikových fondov pre techniku.

Realizácia: Systém grantov predpokladá, že námety na vedecký výskum predkladajú samotní vedeckí pracovníci - riešitelia. Na posúdenie námetov a rozhodovanie o výške pridelovaných finančných prostriedkov treba zriadiť pre jednotlivé odbory grantové komisie. Bezpodmienečne treba požadovať, aby komisie boli zložené z odborníkov z oboch republík, ako aj z odborníkov zo zahraničia.

Na rozdiel od grantov námety na projekty by boli vytvárané podľa potrieb ekonomiky, podľa posúdenia vedecko-technických trendov v zahraničí atď. Tieto námety by boli periodicky zverejňované a ich realizátori by boli vyberaní prostredníctvom konkurzov.

O granty a projekty by sa uchádzali riešitelia podľa svojho záujmu a pracovného zamerania, bez ohľadu na to, či sú pracovníkmi vysokej školy, ústavu akadémie vied alebo rezortného výskumného ústavu.

Dôležitým faktorom motivácie pracovníkov, ako aj samoriadenia vedy a jej úrovne, by malo byť ustanovenie, podľa ktorého podstatnú časť mzdy zamestnancov vysokej školy alebo výskumného ústavu by predstavovali peniaze, pochádzajúce z grantu alebo projektu.

8. Kvalitné zakončenie vysokoškolského vzdelania, výchovu novej generácie pracovníkov vedeckého a aplikovaného technického výskumu treba zaistiť prostredníctvom edukačných grantov.

Realizácia: Vysoké školy budú povinne vypisovať konkurzy na vedúcich diplomových prác a učiteľov postgraduálneho doktorandského štúdia. Tí budú vyberaní na dobu určitú rovnako z pracovníkov vysokých škôl, akadémii a rezortných výskumných ústavov, z technických škôl aj z výrobných praxe, z umeleckých škôl z radov výkonných umelcov nezávislými konkurznými komisiami zloženými z odborníkov z oboch republík. Konkurzom vybraní pracovníci budú vypisovať témy diplomových a doktorandských prác a študenti si sami budú vyberať témy aj školiteľov. Školiteľ dostane finančný edukačný grant, ktorého výška bude určená počtom študentov, ktorých vedie. Veľkosť grantu, prepočítaná na jedného študenta, bude, pochopiteľne, v rôznych vedných, technických a umeleckých disciplinách rôzna.

9. Pracovníkom vysokých škôl, ústavov akadémii vied a rezortných ústavov, ktorí sa dlhodobo podieľali, na základe úspešného konkurzu, na školení diplomantov a doktorandov - a iba im! - treba umožniť habilitácie na vysokej škole. Pracovníkov s takýmito pedagogickými skúsenosťami a so zvlášť vysokým vedeckým alebo umeleckým kreditom doma a v zahraničí treba navrhnúť na menovanie profesormi. Titul profesor by takto nahradil nevhodnú a nefunkčnú vedeckú hodnosť „doktor vied“.

Odôvodnenie: Takto by sa dosiahlo, že by sa ambiciózni mladí vedeckí pracovníci snažili vydobýť si vlastnou prácou takú vedeckú pozíciu, aby sa čím skôr mohli uchádzať o edukačné granty a postupne o vedecko-pedagogické tituly. Naopak, docenti a profesori by sa viac venovali základnému vzdelávaniu vysokoškolských študentov. Tým by sa odstránili zhubné praktiky, podľa ktorých úvod do štúdia a základné prednášky bývali často zverované mladým neskúseným učiteľom.

10. Na implementovanie novej organizácie vedy treba, aby národné rady a národné zhromaždenie zrušili zákony o ČSAV a SAV a urýchlene prijali zákon o vede.

Dve poznámky na záver:

a/ Tak ako novoprijatý vysokoškolský zákon sleduje kompatibilitu nášho vysokoškolského vzdelávania so vzdelávaním v zahraničí, aj zákon o vede by mal organizáciu našej vedy čo najviac priblížiť organizácii vedy v iných európskych krajinách, ku ktorým sa chceme ekonomicky a politicky pripojiť. Predkladané návrhy tomu odpovedajú.

b/ Hlavným inšpiračným zdrojom týchto návrhov boli závery zo stretnutia českých a slovenských vedeckých pracovníkov vo februári 1990 v Smoleniciach,

diskusie so spolupracovníkmi na Ministerstve školstva, mládeže a telesnej výchovy SR, návrhy expertnej komisie ministerstva pre vedu, a najmä jej vedúceho, nebohého Petra Fedora a rozhovor v trojici s podpredsedom federálnej vlády Arminom Delongom a námestníkom ministra školstva ČR Liborom Pátým.